

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَدِيرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ
وَعَدُ الْوَحْيِ الْعَلِيِّ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

اور جس نے آسمان اور زمین پیدا کئے ہیں
کیا وہ اس پر قادر نہیں کہ ان جیسے آدمیوں کو

دوبارہ پیدا کر دے۔ ضرور وہ قادر اور وہ بڑا پیدا کر نیوالا اور خوب جاننے والا ہے
جب کسی چیز کا اندازہ کرتا ہے تو بس اسکا معمول تو یہ ہے کہ اس چیز کو کہہ دیتا ہے کہ ہو جا پس ہو جاتی ہے۔

فارسی

یک روزہ

از تصنیف

حضرت مولانا شاہ محمد اسماعیل شہیدؒ

ناشر

فاروقی کتب خانہ بکسٹرز پبلیشرز ملتان

قیمت - 60 روپے

تیرہ اے

تعداد اشاعت ایک ہزار

یک روزہ

از تصنیف حبیل حضرت شہیدؒ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى، واللهم خير ائمة
يشركون! از عبارت مرقومہ چنان مستفاد میشود کہ مقصد مؤثر من ایراد
اعتراض است بر رسالہ تقویۃ الایمان " بسہ وجہ -
۱) اول آنکہ دعویٰ تعلق قدرت الہیہ بمثل محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فی نفسہا باطل است -
۲) ثانی آنکہ ذکر دعویٰ مذکور اسات ادب است بجناب سید المرسلین -
۳) ثالث آنکہ ذکر آن لغو است -
اقول مجیب را باید کہ اولاً دعویٰ مذکور را مدلل نماید بعد ازاں دفع
اعتراضات متضمنین کند تا مقصود او کہ اثبات دعویٰ است حاصل شود والا پر ظاہر
است کہ از مجرد دفع اشکال، ثبوت دعویٰ صورت نمی بندد -
پس میگویم کہ وجود مثل پیغمبری شرعیہ وسلم داخل است تحت قدرت الہیہ

از تحت تکوین تا وقوع آن لازم آید

تفقیش آنکه قدرت صفت علیحدہ است و تکوین صفت علیحدہ اثر قدرت امکان صدور مقدور است و اثر ذات قادر بالنظر الی ذاتہ آنکہ وقوع مقدور بالفعل و اثر تکوین وقوع مکنون است بالفعل۔

و این مذہب متأثر یہ است کہ بہ تفائر صفتین مذکورین قابل اند۔ یا بگویم کہ مراد از دخول شے تحت قدرت صحت تعلق قدرت است ہاں شے نہ بالفعل تعلق قدرت ہاں و مقتضائے اول امکان صدور شے است نہ فعلیت آن و مقتضائے ثانی فعلیت است۔

و این بنا بر مذہب اشاعہ است کہ فعلیت تعلق قدرت را تکوین می نامند یا بجمہ مقصود دریں مقام اثبات ہمیں قدر است کہ وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت نہ اثبات وقوع آن بالفعل۔

و این دعویٰ مدلل است بدلیل نقلی و بر بان عقلی؛

اما دلیل نقلی پس بیانش اولاً آنکہ حق جل و علا در سورہ یسین میفرماید اَوَلَمْ يَخْلُقِ اللَّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٌ عَلٰی اَنْ يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ قُلْ وَهُوَ الْخَلّٰقُ الْعَلِیْمُ اِنَّمَا اَمْرُهُ اَنْ يَّذَرَ شَيْئًا اَنْ يَقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ پس ضمیر جمع مذکر راجع است بہ سوئے جمیع بنی آدم زیرا کہ کریمہ مذکورہ و مقام بیان معاد واقع گردید پس ہر کہ در مسدود زندہ خواہد شد آن داخل است در آیہ کریمہ و ظاہر است

کہ ہر فردی از افراد انسانی در معاد زندہ شدنی است پس مثل او بہ مقتضائے کریمہ مذکورہ داخل تحت قدرت الہیہ باشد۔ پس گویا ترکیب دلیل مذکور ذی وجہ باشد کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در معاد زندہ خواہد شد۔ پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الہیہ بمقتضائے کریمہ مذکورہ پس وجود مثل نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل باشد تحت قدرت الہیہ و ہوا المطلوب۔

و ثانیاً آنکہ وجود مثل مذکور شے ممکن است بالذات و ہر شے ممکن بالذات داخل است تحت قدرت الہیہ لقولہ تعالیٰ وَهُوَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ قَوْلُهُ تَعَالٰی وَكَانَ اللَّهُ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ مُّقْتَدِرًا۔ چنانچہ خود مقرر من این دلیل مذکور را بیان کردہ و آن چہ بر آن ایراد کردہ مدفوع است چنانچہ عنقریب مذکور خواہد شد و ثالثاً آنکہ حق جل و علا در کلام پاک خود در مقامات عدیدہ از وجود مخلوقات بر احاطہ قدرت خود بر امثال آنها استدلال فرمودہ چنانچہ از احیاء ارمین و انزال مطر بر احیاء موتی در معاد، در آیات کثیرہ استدلال فرمود۔

منہا قولہ تعالیٰ۔ وَهُوَ الَّذِیْ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَآءً یُّغْدِرُ فَاَنْثَرْنَا بِہٖ بَلَدًا مَّيْمَنًا کَذٰلِکَ تُخْرِجُ الْجُوْنُ مِنْ اِزَا یَجَادُ اٰدَمَ بَیْہٖ بِرَبِّہٖ اِسْکَانَ اِیْجَادُ حَضْرَتِ عِیْسٰی عَلٰی نَحْمِہٖ عَلَیہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بَیْہٖ بِرَبِّہٖ اِسْتِدْلَالُ نُوْدَہٗ کَمَا قَالَ اِنْ مَثَلُیْ عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ اٰدَمَ مَخْلَقًا مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَہٗ کُنْ فَيَكُوْنُ و بالجمہ استدلال بوجہ مذکور در قرآن مجید شائع و ذائع است۔

پس برین تقدیر وجود نبی صلی الله علیه وسلم خود دلیل باشد بر امکان وجود
مثل ایشان نظر بقدرت الهیه -

پس گویا ترکیب دلیل برین تقدیر باین وجه خواهد بود هر گاه کسی که وجود
نبی صلی الله علیه وسلم داخل تحت قدرت الهیه باشد وجود مثل ایشان هم داخل
باشد تحت قدرت مذکوره باشد پس وجود مثل ایشان هم داخل باشد تحت
قدرت مذکوره لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدره و لا یستلزم
بمنطوق القرائن وهو المطلوب .

و اما بر این محلی پس بیانش آنکه وجود مثل مذکور ممتنع بالذات است و هر
ممتنع بالذات و هر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الهیه پس وجود
مثل مذکور داخل است تحت قدرت الهیه و هو المطلوب .
اما مقدمه اول پس بیانش آنکه مثل مذکور در نفس الامر معدوم است و بر معدوم
یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالذات پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات یا ممتنع بالذات
ممتنع بالذات نیست پس ممتنع بالذات نیست -

اما مغزی و کبری قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد - اما قضیه استثنائیه او قیاس
ثانی پس بیانش آنکه مثل مذکور عبارت است از فردی که مشارک آن جناب
باشد در ماهیت و لا وصف کمال پس امتناعی بالذات یا به سبب امتناع مشارکت
در ماهیت خواهد بود یا بسبب امتناع اتفاق با و صاف مذکوره بالنظر الی نفس الذات

و بر ظاهر است که ماهیت درین جا انسان است و اشتراک ماهیت انسانی در
الوقت الوقت افراد ممتنع نیست و الاضافه با و صاف مذکوره نظر به نفس ماهیت هم
ممتنع نه - و الاضافه آن جناب هم با و صاف مذکوره ممتنع می باشد فان حکم المثلین
واحد فی تثبیت السبب بالنظر الی نفس الماهیه و امکان عدم اشتراک الماهیه بینهما
فلزم عدم المماثلت هنا خلف - پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد - بلکه نظر
خادیه مثل اخبار الهی بعدم وقوع آن بالعلق اراده ازلیه بعدم آن و مثال ذلک همین
ست یعنی ممتنع بالذات

پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد و بنا لمقدمه الاولى -
اما مقدمه ثانیه یعنی بر ممتنع بالذات ممکن بالذات است پس بیانش آنکه بر ممتنع
بالذات معدوم است و هر معدوم یا ممتنع بالذات است یا ممکن بالذات ممتنع بالذات
بالذات نمی تواند شد و الا لازم آید توارد علی مستقلة بر معلول واحد شخصی بر سبیل اجتماع
و آن ممتنع است بالاتفاق -

اما اینکه هر واحد از بطلان نفس ذات و مانع خارجی حله مستقلة است در ثبوت مناع
را - پس بر بیانش است حاجت بیان ندارد - اما این که این توارد بر سبیل اجتماع
ست پس بیانش آنکه امتناع ذاتی در هیچ وقتی از اوقات از ذات ممتنع متفکر نمی
تواند شد - پس در وقت ثبوت امتناع بالذات هم امتناع ذاتی تحقق باشد پس
اجتماع عینین مستقلین لازم آید و هو محال بالاتفاق - پس ثابت شد که ممتنع بالذات

ممكن بالذات ست۔ وهو المقدمة الثانية۔

والمقدمة الثالث۔ پس بيا نش آنكه مناط تحت تعلق قدرت اللى امکان ذاتى ست نہ تساوى نفس الامرى تفصيلش آنكه لفظ امکان در عرف بد معنى مستعمل مى شود۔ اول آنكه بالنظر الى ذات الممكن وجود وعدم تساوى باشد كونه نظر امور خارجيه از علل موجبہ باسوانع ومعايق احدها واقع بل واجب باشد۔ و ايس را امکان ذاتى مى گویند و ايس جامع مى شود باوجود بالغير و امتناع بالغير يعنى واجب بالغير و متنع بالغير در عين حالت وجوب و امتناع ممكن ذاتى است زیرا كه در عين آن حالت هم صادق مى آید كه وجود و عدم بالنظر الى ذاته متساوى ست اگر چه بالنظر الى الامور الخارجيه احدها واجب گردید۔

ومعنى ثانى آنكه قد نفس الامر وجود و عدم او متساوى باشد يعنى نہ ذات او مقتضى احدهما مى كند در امرى از امور خارجيه و ايس را تساوى نفس الامر مى گویند و ايس جامع نمى شود بالغير و ايس بدیهى است۔

ليكن مے گويم آنچه لوازم امکان ذاتى ست دائما ثابت ست نهى كه در عين حالت وجوب بالغير و امتناع بالغير وجود امکان ذاتى و لازم آن مثل احتياج به سوائى علت و امثال ممكن را ثابت مے باشد۔

پس مے گويم كه صحت تعلق قدرت الهيه از لوازم امکان ذاتى مقدور ست نہ از لوازم تساوى نفس الامرى۔ پس در عين حالت وجوب بالغير و امتناع بالغير متحقق

باشد و زوالى آن در هیچ وقت از اوقات و سببى از اسباب خارجيه جمال۔

بيا نش آنكه اگر تساوى نفس الامرى مناط تحت تعلق قدرت الهيه باشد لازم آید كه هیچ شے از اشياء داخل تحت قدرت الهيه نباشد۔ پس اصلاً قدرت متحقق نباشد و هذا خلف۔

اما لازم پس آنكه شے یا موجود ست یا معدوم، و موجود یا واجب بالذات ست یا واجب بالغير و معدوم یا متنع بالذات ست یا متنع بالغير پس هیچ شے از اشياء متنع به تساوى نفس الامرى نیست تا داخل تحت قدرت الهيه نباشد۔

بالجمله اگر موانع خارجيه مانع صحت تعلق قدرت الهيه باشد لازم آید كه هیچ معدومى از معدومات داخل تحت قدرت الهيه نباشد چه عدم ممكن لا بد و نفس الامر محال ست به علتى كه مانع وجود او باشد و اقل آن عدم تعلق اراده از الهيه موجود ست و تعلق علم ازلى بعدم او، بچنين لازم آید كه هیچ موجودى از موجودات داخل تحت قدرت الهيه نباشد چه قدرت متعلق بجانين مقدور مے باشد و وقتى كه موجود شد پس لا بد اراده الهيه و علم ازلى متعلق بوجود او شده باشد و آن مانع عدم وقوع است پس عدم او خارج از قدرت باشد پس وجود او هم خارج باشد پس واضح گردید كه مناط تحت

تعلق قدرت الهيه امکان ذاتى ست و هر ممكن ذاتى در هر اوقات بر جميع تقديرات يعنى در وقت وجود عللى موجبہ و موانع خالفه و بر تقدير وجوب بالغير و امتناع بالغير داخل تحت قدرت الهيه است در عين تبس به موجبات یا موانع و ايس مقدمه ثانیه است

تعلق قدرت الهيه امکان ذاتى ست و هر ممكن ذاتى در هر اوقات بر جميع تقديرات يعنى در وقت وجود عللى موجبہ و موانع خالفه و بر تقدير وجوب بالغير و امتناع بالغير داخل تحت قدرت الهيه است در عين تبس به موجبات یا موانع و ايس مقدمه ثانیه است

تعلق قدرت الهيه امکان ذاتى ست و هر ممكن ذاتى در هر اوقات بر جميع تقديرات يعنى در وقت وجود عللى موجبہ و موانع خالفه و بر تقدير وجوب بالغير و امتناع بالغير داخل تحت قدرت الهيه است در عين تبس به موجبات یا موانع و ايس مقدمه ثانیه است

و ازین بیان واضح گردید که دخول شے در تحت قدرت الهیه منافی با متعلق و وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه آنچه منافی اوست دخول آن تحت تکوین و نیز واضح گشت که وجود محل بر تقدیر وجود شے مانع از دخول آن شے تحت قدرت الهیه نمی تواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود اوست - نه منافی امکان ذاتی و مناط صحت تعلق قدرت الهیه امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی. لے لزوم محال مانع از تعلق تکوین است کلا بخفی. پس ازین بیان واضح گشت که آنچه معترض اعتراضات از قبیل الزام محالات بر تقدیر وجود مثل مذکور کرده همسریار است زیرا که بنهایت آنچه ازاں ثابت خواهد گردید امتناع بالغیر است و ثبوت آن بدعوائی صاحب رساله فیج مضرتی نمی رساند چه دعائے او اثبات صحت تعلق قدرت الهیه است به مثل مذکور نه اثبات تعلق تکوین باو -

این است جواب اجمالی از جمیع اشکالات معترض - اما جواب تفصیلی پس در جبهه ازاں زیر هر قول معترض بیان کرده خواهد شد - انشاء الله تعالی -

قوله - و هذ اخلاف ما اتفق علیه جمهور المسلمین اختی - این وجه اول است از وجود ثلاثه اشکال - اما قسش آنکه دعوائی صاحب رساله یعنی دخول مثل مذکور تحت قدرت الهیه خلاف اجماع مسلمین است -

اقول - دعوائی مذکور خلاف یکی از مسلمین سابقین هم تصریح باین کرده که حق جل و علا عاجز است از ایجاد مثل آن جناب صلی الله علیه وسلم -

و اگر مراد ااین است که مقدمات تحقق علیها اگر جمع کرده شود ازین نتیجه محال می شود که خلاف دعائے صاحب رساله است پس این محض فهم معترض است که بطلان آن عنقریب مذکور خواهد گردید پس ایں ما باین عبارت باستی گفته که و هو خلاف ما فهمت من كلام جمهور المسلمین -

قوله - زیرا که مثل محمد صلی الله علیه وسلم متنع الوجود است و هر چه می رسد که وجود آن متنع الوجود است مقدور حق سبحانه و تعالی نیست -

اقول - اگر مراد اواز متنع الوجود در مقدمات متنع بالذات است پس مغزی ممنوع است و آنچه در مقام اثبات آن ذکر نموده تقریب آن تمام نیست و اگر متنع بالغیر است پس کبری ممنوع است و دلیل او غیر تمام تقریب است - اگر مراد از مقدماتین مطلق متنع است پس کلیه کبری ممنوع است و اگر مراد از لفظ امتناع در مقدماتین مختلف است پس اوسط کمر نیست -

قوله - اما بیان مغزی پس می گویم -

اقول - بمائے بیان مغزی دو وجه ذکر کرده - اول از جهت منصب پیغمبر صلی الله علیه وسلم که منصب آن جناب قابلیت شریکت نمی دارد و ثانی از جهت اخبار الاهی - عدم وقوع مثل آن جناب و هر دو غیر تمام تقریب است چنانچه عنقریب ذکر کرده خواهد شد -

قوله - چه اگر مثل او ممکن باشد لا محاله نمی خواهد بود - اختی

ماصلش آنکس آن جناب خاتم الانبیا است و خاتم الانبیا متولد نمی تواند شد
 لامعنی پس از اصول عقاید اسلامی است و اما کبری پس بیانش آنکه خاتم الانبیا در
 زنی موازی صادر اول است و چنانچه سبق از صادر اول چیزی نمی تواند شد هم چنین
 علی از خاتم انبیا چیزی نمی تواند شد.

اقول آنچه در بیان کبری درین مقام ذکر نموده ظاهر بطریق سوا از مقام
 صادر شده باشد چه مفاد ازین میاں همیست که وجود اعلی از خاتم الانبیا ممتنع
 است کلام در وجود مثل است نه در وجود اعلی.

بلکه بیانش باین وجه هستی کرد که خاتم الانبیا موازی صادر اول است و
 تعدد در صادر اول محال بنا بر قول مشهور الواحد لا یصدر عنه الا الواحد پس
 تعدد در خاتم الانبیا هم محال و محقق نیست که این دلیل مرفوع است بچند وجه -
 وجه اول آنکه مقدمه مشهور نزد اکثر حکمین مسلم نیست پس نزد ایشان تعدد
 صادر در مرتبه اول در سلسله به ممکن است داخل تحت قدرت الیه پس تعدد افراد
 در سلسله اخیر از سلسله عدم ممکن باشد داخل تحت قدرت الیه پس این دلیل
 نحو ایشان مقارب است بر معترضین -

چنانکه آنکه بر تقدیم تسلیم مقدمه مشهور نیز دلیل مذکور مرفوع است باینکه
 صادر اول حقیقه صفتیست از صفات الیه یا کسیست انانیت عودیه خواهد
 بود و سلسله محمولات بعد از سلسله اول است پس مرتبه محمول اول بعد از مرتبه اول انانیت

است که از آن بلفظ مرید یا رحمن تعبیر می کنند و آن مسبوق است بصواب و کثیر و پس
 بدو شبهه تعدد محمولات درین مرتبه ممکن باشد و مرتبه خاتم الانبیا موازی مخلوق اول
 است نه صادر اول - چنانکه روایت آتیل ما خلق الله لوری بر آن دلالت می
 دارد پس تعدد در آن مرتبه هم ممکن باشد اما موازی صادر اول پس محلی حضرت حق
 است در جنت که آن را بهر من به مقام خود خواهد دید لا تضامون فی رؤیته شان
 اوست و تعدد تجلیات اگر در آن مرتبه ممکن نباشد هیچ مضرتی بقصامت رساله نمی زند
 بالجمله قلع از تحقیق مذکور پس این قدر لابد است که مراد از واحد و تعدد مشهور و
 من جمیع اعتباری باشد یعنی نه کثرت حقیقی و نه کثرت اعتباری - و ظاهر
 است که مبدا اول به نسبت محمول اول با جمعی جمیع اهل سنت و جماعت بل بجمعی
 جمیع مسلمین بر جمیع طیفین واحد کذائیست زیرا که صدور محمول اول از مبدا اعلی مورد
 ایشان بجهل اختیار است نه بر سبیل ایجاب و صدور از اعتباری مسبوق است بر تحقیق
 اراده مبدا و آن موقوف است بر تحقیق قدرت و آن موقوف است بر تحقیق علم
 و آن موقوف است بر تحقیق حیات پس لابد فاعل با اختیار تقدم است بر معلول خود
 مع صفات اربعه مذکوره پس لابد در مرتبه اولی از سلسله محمولات تعدد و صادر کثیر ممکن
 باشد و ثالث آنکه بر تقدیم تسلیم عدم تعدد در مرتبه اولی از سلسله کائنات میگویم
 که معلول اول با جماع جمهور زمین حادث است و مبدا اعلی جمیع صفات نمود که
 از آن جمله قدرت است قدیم پیش از وجود معلول اول مبدا اعلی قادر بود - که

سلسلہ کائنات غیر از این سلسلہ موجودہ ایجاد سے کرد و در آں سلسلہ ہم یکے صادر
اولیٰ می باشد۔ ویکے خاتم الانبیاء موازی آں۔ ویش ترازین سلسلہ بر سلسلہ قادر
بودالی غیر النہایتہ و همچنین در بجانب ابد قادر است بر اینکه این سلسلہ موجودہ را بر ہم
کند و عالمے دیگر بر پانماید و درین ہم صادر اول ایجاد کند و خاتم الانبیاء موازی آں
خاتم کردہ آید۔ اذ کیس الذی خلق السموات والارض من یقلوہ علی ان یخلق مثلہم
تلی و هو الخلاق العظیم۔ و نیز قادر است بر آنکہ بعد و دخول اہل جنت در جنت
بعد دخول اہل نار در نار عالمے دیگر مثل این عالم بر پانند و در آں صادر اول و خاتم
الانبیاء موجود آید۔ قال اللہ تعالیٰ۔ و ما یحکم عسکریٰ قین علی ان یبدل الکلم و
نفسک فی ما لا تعلمون۔ (الواقعه)

قوله و بوجه آخر گوئیم۔

اقول۔ این وجہ ثانی است برائے بیان مغزی قیاس اول حاصل
آنکہ وجود مثل مذکور مستلزم کذب نص است و ہو قولہ تعالیٰ۔ ما کان محمد ابدا
احد من رجا لکم و لکن رسول اللہ و خاتم النبیین کذب نص محال پس وجود مثل
مذکور ممتنع است و ہو المطلوب۔ مخفی نماند کہ این دلیل مدفوع است بچند وجہ۔ اول
بہ طریق بآیات کثیرہ کہ سہ چہار اناں درین مقام ملاوت کردہ می شود۔ مثلا گفته شود
کہ اجتماع ہمہ اشخاص بر یک ملت مستلزم کذب نص است و ہو قولہ تعالیٰ و لا رفاہ
مختلفین الا من رحم ربک و لذلک خلقہم و کنت یمنہ فیک لا ملان یحکم

من الجنة والناس اجمعین پس این ہم ممتنع باشد۔ داخل تحت قدرت الہیہ باشد
و حال آنکہ وارد شدہ و لا شاء ربک ليجعل الناس امة واحدة و نیز گفته شود کہ
ایمان جمیع بنی آدم مستلزم کذب نص است و ہو قولہ تعالیٰ ان الذین حققت علیہم
کلمة ربیت لا یؤمنون و لا یجاء ثبوت کل ایه پس ممتنع باشد و غیر داخل تحت
قدرت الہیہ۔ حال آنکہ وارد شدہ و لا شاء ربک لا من من فی الارض کلہم
بجمیعا و نیز گفته شود کہ ترک شرک از ہمہ مردمان مستلزم کذب نص است
و ہو قولہ تعالیٰ و ما یؤمنون الا بحکمہ مشرکون حال آنکہ وارد شدہ
و لا شاء اللہ ما اشترکوا و نیز گفته شود و مودت انبیاء ہوسے ملت کفار مستلزم
کذب نص است و ہو قولہ تعالیٰ حکایتہ عن ابراہیم علیہ السلام و بداییننا و بیینک
العداوة و البغضاء ابدی حتی تؤمنوا باللہ و وحدہ و در حکایتہ عن شعیب علیہ السلام
و ما یؤمنون لنا ان نعبد و فیہا الا ان یشاء اللہ ربنا۔

و نیز گفته شود کہ سلب نبوت از بنی آخر الزمان مستلزم کذب نص است و ہو قولہ
تعالیٰ و هو الذی اذسل رسولہ بالہدای و دین الحق یظہر و علی الذین علیہ
مع از در دلین یشتلکند قہین بالذین اوحینا الیک ثم لا تجد لک بہ عینا کلاما
و بالجملہ کسیکہ مزاولت کلام اللہ داشته باشد بہ یقین خواہد دانست کہ دلیل مذکور
بآیات کثیرہ منقوص است و آیات کثیرہ مشتمل بر بیان تعلق قدرت الہیہ بہ جانب
مقابل آنچه وعدہ الہیہ گشتہ بعد سے است کہ تعداد آن خیلی متعذر جہ گریزیک تا تل

کرده شود واضح گردد نفس وجود قدرت الهیه نقض دلیل مذکور می کند زیرا که قدرت
بالضرورت بجانین معذور متعلق می گردد و هر چیزی که موجود است عدم او مستلزم
کذب است در علم ازلی. و هر چیزی که معدوم است وجود او مستلزم کذب مذکور است و
کذب علم ازلی مثل کذب نفس است در استحاله پس لابد عدم هر موجود با وجود هر
معدوم خارج از قدرت باشد پس وجود هر موجود و عدم هر معدوم خارج از قدرت
مذکوره باشد پس قدرت اصلاً متحقق باشد نه اخلاف و ثباتی بطریق حل بیانش آنکه مراد
از لفظ متمنع در قولی معترض و هر چه مستلزم حال است او خود متمنع باشد یا متمنع بالذات
است یا متمنع بالغیر بر تقدیر اول مقدمه مذکوره ممنوع است بل منقوض چه عدم دلیل
او مستلزم محال است یعنی عدم واجب حال آنکه عدم فعل متمنع بالذات نیست والا نقل
اول واجب لذاته باشد بلکه عدم هر ممکن موجود مستلزم محال است یعنی کذب علم ازلی
حال آنکه عدم ممکن متمنع بالذات نیست والا ممکن موجود واجب لذاته باشد نه اخلاف.

زیر تقدیر ثانی تقریب غیر تمام است زیرا که برین تقدیر هم عذر ثابت خواهد
شد که وجود مثل مذکور متمنع بالغیر است و امتناع بالعرض منافی محبت تعلق قدرت نیست
و ثالث بطریق معارضه بلائیل عقلیه و نقلیه که در صدر اسلام مذکور گردیده -
توضیح مقام اینکه وقوع چنینی که مخالف چیز باشد مستلزم کذب آن چیز است نه
امکان وقوع آن و مناط محبت تعلق قدرت امکان مقدور است نه وقوع آن مثلاً
زید یا عمر گفت ترا نخواهم زد پس اگر ضرب عمر از زید صادر گردد البته مستلزم کذب او

خواهد شد و اما امکان جبر و ضرب از زید پس اصلاً مستلزم کذب او نیست قال الله
آید که زید بصدق و قناعت متصف شود که مفلوج الاعضاء گردد حتی که امکان صدور
ضرب از و باقی نماند پس تا بل باید کرد که آیا در جبر زید در صدق کلام و طرح عمر و در
وجاهت او نزد زید باین وجه متحقق گردد که هر چند زید قدرت هر ضرب عمر می دارد
اما بنا بر این صدق کلام خود و نفی وجاهت عمر و راستی زندی باین وجه متحقق
می گردد که زید مفلوج الاعضاء گردید پس نا بر عارضه فایز عمر و راستی زندی پس در
وجه ثانی آن با هیچ مدح با عمر و مفوم می گردد -

بجآن الله این مضامین با وجود براهین خود در نظیر عقلائی زمانه چه گونه
انادی نظایات پس اگر مقصود معترض این است که وقوع مثل مذکور بالفعل مستلزم
کذب نفس است پس آن مسلم است که دعوائی وقوع مثل مذکور بالفعل نه کرده
اگر مقصودش این است که امکان وقوع مثل مذکور مستلزم کذب نفس است از مقصود
قرآنی پس آن نفس را تلاوت باید کرد تا واضح گردد که کلام نفس بر نفی امکان وجود مثل
مذکور دلالت می کند و اگر مقصودش این است که امکان وجود مثل مذکور مستلزم امکان
کذب نفس است و امکان کذب نفس هم محال پس لازمه ممنوع است زیرا که عدم وجود
مثل مذکور معلول صدق نفس مذکور است پس تحقیق عدم مذکور البته مستلزم محقق امکان
صدق نفس مذکور است و زوال عدم مذکور بالفعل مستلزم کذب نفس مذکور است و اما
امکان زوال عدم مثل مذکور پس مستلزم امکان زوال صدق نفس مذکور نیست یعنی امکان

وجود مثل مذکور مستلزم امکان کذب نفس مسطور نیست چه امکان زوال عقل اول مستلزم
 امکان زوال علت نیست والا لازم آید که امکان زوال عقل اول مستلزم امکان زوال
 واجب باشد پس امکان زوال عقل اول متمنع باشد پس عقل اول واجب لذاته باشد
 حاصلش آنکه لازم در میان علت و معلول در فعلیت وجود و عدم هست نه در امکان ذاتی
 والا لازم کیا واجب لذاته ممکن لذاته گردد چه معلولات او همه ممکنات اند۔
 قوله۔ چه از وقوع ممکن محال ناشی نمی گردد۔

اقول۔ اگر مقصود از پس کلام این است که از وقوع ممکن بالنظر الی ذات
 محال ناشی نمی گردد۔ پس این مقدمه مسلم است لیکن مقدمه ثانیه یعنی باز وجود مثل مذکور
 محال ناشی می گردد بمنوع است زیرا که از وجود مثل مذکور بالنظر الی ذات هیچ محال ناشی
 نیست بلکه بالنظر الی البعض المذكور است۔ و اگر مقصود این است که از وقوع ممکن بیگانه
 محال ناشی نمی گردد بالنظر الی ذات و لا بالنظر الی امور الخارجية پس این مقدمه ممنوع است
 چه برین تقدیر لازم می آید که وجود بر معدوم عدم هر موجود محال باشد زیرا که مستلزم محال
 است یعنی کذب علم ازلی۔

قوله۔ که دلالت صریح بر اقتناع وجود مثل مذکور می دارد۔

اقول۔ اما نفس مذکور دلالت صریح بر عدم وقوع مثل مذکور می دارد زیرا
 اقتناع ذاتی او۔

قوله۔ و اما بالتجوز کذب علی الله تعالی۔

اقول۔ اگر قول به وقوع مثل مذکور تجویز کذب مسطور است معاذ الله فلا تک
 و اما قول با امکان مثل مذکور پس مستلزم امکان کذب مسطور نیست۔ ملا و برین
 قول که به امکان مثل مذکور پس وجهیم می تواند شد که از اختیار عدم وقوع از اصل واقع
 نمی شد و عدم اختیار بعدم وقوع مثل مذکور بل به عدم اختیار بقرآن مجید راست از اصل
 ممکن نیست داخل تحت قدرت الهیه که قال الله تعالی عز وجل قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ
 عَلَيْهِمْ ذِكْرًا آذْرًا لَمْ يَسْمَعُوا مِنْهُ وَ هُوَ يَسْمَعُ الْغَيْبَاتِ وَ هُوَ الْغَنِيُّ الْغَنِيُّ
 قول با امکان وجود مثل اصل منتج به کذب نفس از نفوس گردد و سلب قرآن مجید بضمف
 انزال ممکن است داخل قدرت الهیه که قال الله تعالی وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الْمَوْتَىٰ بِأَلَدٍ وَأَنَّهُ
 إِلَيْكُم مَّرْجِعٌ وَ هُوَ الْغَنِيُّ الْغَنِيُّ

قوله۔ و هو محال لانه نقص والنقص علیه تعالی محال۔

اقول اگر مراد از محال متمنع لذاته است که تحت قدرت الهیه داخل نیست
 پس لازم که کذب مذکور محال یعنی مسطور باشد چه مقدمه قضیه غیر مطابقه مواقع و القاع
 آن بر ملائکه و انبیاء خارج از قدرت الهیه نیست والا لازم آید که قدرت انسانی ازید
 از قدرت ربانی باشد چه عقد قضیه غیر مطابقه لواقع و القاع آن بر مخاطبین در قدرت
 اکثر افراد انسانی است۔ کذب مذکور ای منافی حکمت اوست پس متمنع بالغیر است۔
 مذاکره کذب را انکالات حضرت حق سبحانه می شناسد و او را اهل شأنه بآن مدح می
 کند ملائکه و انبیاء و اهل بیت را که بعد از کذب مدح می کنند و نیز ظاهر است

کہ صفت کمال ہیں کہ شخصہ کہ قدرت بر کلم کذب ہے دار۔ و بہرہ فایت معلوم است
 حکمت تنزیہ از طوط کذب کلم بہ کلام کاذب نے نمائے ہاں شخص مروج سے گرد۔
 بہ سبب سبب کذب اتصاف بہ کمال صدق بخلاف کسے کہ لسان او باریک شدہ
 باشد و کلم بہ کلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت تفکر او فاسد شدہ باشد کہ عقد قضیہ غیر
 الباقی واقع نے تو نہ کر۔ یا شخصہ کہ ہر وہ کلام صدق سے گوید کلام مذکور مذکور
 سے گرد۔ و بہرہ کا دار او کلم بہ کلام کاذب سے نمائے ہاں و بند سے نہ دیان بن۔ و ہر
 سے شود یا کسی دیگر ہیں یا را بند سے نمائے یا مخلوق اور انفس سے کند یا کسی چند تضاد
 صادق را یا دیگر فتنہ است و اصل بر ترکیب تضاد سے دیگر قدرت نے دار۔ بنا علیہ
 کلام کاذب از و صادق سے گرد۔ ایں اشیا میں مذکور میں نزد عقلا قابل من نیست۔
 و الحمد عدم تکلم کلام کاذب تر فاعل عیب کذب و تنزیہ عن التکوین ہاں
 صفات مروج سے و ہاں ہر جز از تکلم کلام کاذب بیچگونہ از صفات مروج نیست۔ یا
 مروج آں بسیار آون است ماز مروج اول۔

قولہ (۱) کبری دلیل الخ

اقول۔ ایں دلیل کبری قیاس اول سے مبنی ہر جہ متنع است داخل تحت
 قدیمت الیہ نیست۔

تغنی نمائے اگر مراد از لفظ متنع دریں مقام متنع ذاتی سے ہیں ایں مقدمہ سلم
 متناہیہ نیست زیرا کہ وجود مثل مذکور متنع ذاتی نیست تا نہ کلیہ کبری مندرج گردد

و اگر مراد متنع بالغیر سے ہیں مقدمہ مذکور منوع و اسخوردیں مقام ذکر کردہ غیر تمام الحریف
 سے متنع حاصل نہیں است کہ از علوم اقطا کریمہ ایک اللہ تعالیٰ متنی قدیر واجب
 بالذات و متنع بالذات خارج سے و ایں کوم دریں مقام بیسج مفید نیست بہ مفید
 وقت سے شود کہ مطلق متنع از عموم کریمہ مطہر خارج گردد و ہولم ثابت بعد

بکہ۔ فی ہرگز۔ سن تن از عموم کریمہ خارج نیست چہ اگر مطلق متنع
 خارج سے شدہ مطلق کاذب نیز خارج سے شدہ واجب لذاتہ بالصدق خارج
 سے و خروج متنع بالغیر مستزم خروج واجب بالغیر سے چنانچہ مفصلاً مذکور شد پس
 ہیچ شے قابل تعلق قدرت نمائے تخصیص کریمہ بخر بالاطال او ردید ہو باطل بالاتفاق
 قولہ۔ و ایں عبارت مروج در اں سے برایتکہ معتزلہ نیز بر عدم قدرت
 واجب بر متنع قائل اند۔

اقول۔ کیلکہ حقیقہ ان اہل سنت و جماعت باشد یعنی معنی اتباع سنت را
 مطیع ہست خود ساختہ موافقت و مخالفت معتزلہ را نزدش بھوئے نے از زو آکرے
 اہل بدعت بحکم البدعۃ ملۃ واحد و موافقت معتزلہ را از امور ظہریہ شمارند
 قولہ پس ثابت شد کہ وجود نظیر از متنعات سے۔

اقول۔ ہرگز ایں ثابت نشدہ، اگر مراد از متنعات متنع بالذات سے
 ما ثبوت او، بیسج مفید نیست اگر مراد از متنعات متنع بالغیر سے۔

قولہ۔ واللہ تعالیٰ بر ایجا یک کس مثل آں رحمۃ بلغاہین قیاس سے

اقول۔ این عجیب کلام است کہ درین مقام صادر گردیده کہ ہر مومن و ہر محمد و مشرک را از شنیدن این کلمہ قیمہ موسیٰ بر تن سے نيزد۔ باہمے ذات آن رحمتہ للعالمین را شاید حق جل و علا بر عظم این قائل پیدا نکرده باشد۔ این کلام بداں مذکور ہو باوجود اعتقاد این کہ تورات مقدسہ را حق جل و علا انوال فرمودہ سے گفتہ کہ براز الیٰ مثل تورات قادر نیست۔ پس در جواب این قائلین ہم ہاں آیت تلاوت پدید کرد۔ کہ حق تعالیٰ در مقابلہ آن معاندین فرمودہ۔ مَا قَدْ رَدَّ اللَّهُ حَقَّ قَدْرِهِمْ اَوْ قَالُوا مَا آتَانَا مِنَ اللَّهِ عَلَىٰ شَيْءٍ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي بَعَاثَ بِهِمُ مُوسٰى نُوْحًا وَهٰذَا هِيَ الْبَيِّنٰتُ۔ جس مدعی موعدا را باید کہ بشنیدن امثال این کلمات شیعہ ہزار زبان این آیت تلاوت نماید۔ کَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اَنْ يَقُولُوْنَ اِنَّ الْاَزْكَىٰ اَوْ اَيْتُ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فَاِذَا خَوْفُهُمْ يُلْعَبُوْنَ طبع نظر بصیرت خود سازد۔

قوله۔ غایۃ ما یقال۔

اقول۔ تفصیل این دلیل در صدر کلام مذکور گردید۔

قوله۔ مخفی نیست کہ درین جواب منافی مقصود مانع تواند شد انتہی۔

حاصلش آنکہ کبریٰ دلیل عجیب یعنی ہر ممکن ذاتی داخل است تحت قدرت الہیہ مخصوص است۔ پس کلیہ آن ممنوع باشد یا میان تخصیص آنکہ ہر ممکن ذاتی کہ عدم وقوع بہ نفس قرآنی ثابت شدہ باشد داخل تحت قدرت الہیہ نیست۔ پس گویا کمازیں مقام متر من دلیل دیگر بر اثبات دعویٰ خود استنباط نموده حاصلش آنکہ وجود مثل مذکور ممکن ذاتی نہ

کہ عدم وقوع آن نفس قرآنی ثابت شدہ و ہر ممکن کہ جنس باشد داخل تحت قدرت الہیہ نیست پس وجود مثل مذکور داخل تحت قدرت الہیہ نیست و ہوا المطلوب۔

اقول۔ کبریٰ این قیاس ظاہرۃ البطلان است نقلاً و عقلاً۔

اما نقلاً۔ پس آیات کثیرہ کہ مثل اند بر بیان عموم قدرت الہیہ چہ سے را کہ عدم مرفوع آن در متن قرآن مجید دادہ شدہ پارہ انال در صدر کلام مذکور گردید۔

اما عقلاً۔ پس سے کویم اولاً اینکہ باعث تخصیص تنبیہ کلیہ فقط لزوم تکذیب نفس قرآنی است۔ یا لزوم تنقیص بجناب حضرت حق جل و علا یا لزوم مطلق محال۔

بر تقدیر اول ترجیح بلا مرجع و تخصیص بلا مخصص لازم سے آید چہ تکذیب نفس ہم کی جہت ممنوع است کہ وجہ است از وجوہ تنقیص پس بہ کدام سبب لزوم تکذیب باعث تخصیص گردد۔ لزوم سائر وجوہ تنقیص باعث تخصیص نہ گردد۔

و بر تقدیر ثانی این امکان مذکور ہم لازم سے آید چہ لزوم تنقیص ہم بہم جہت باعث تخصیص گردیدہ کہ نسبت نقصان ہاں جناب محال است پس بہ کدام وجہ لزوم تنقیص و لزوم سائر محالات باعث تخصیص نہ گردد۔

علاوہ بریں کہ وقوع عدم ہر موجود و وقوع وجود ہر موجود مستلزم تکذیب علم الہی مثل تکذیب نفس قرآنی است پس قدرت را ساقی منتفی نہ گردد۔

اما بر تقدیر ثالث پس استفادہ اصل قدرت لازم سے آید چنانچہ سابق مفصلاً مذکور گردید۔ و ثانیاً اینکہ سابق مذکور گردید کہ مناط محتمل قدرت امکان ذاتی است

پس چنانکہ احتیاج الی العلۃ وجود از لوازم امکان ذاتی است کہ ہرگز انکاک آن مقصور
نہست ہمچنین محنت تعلق قدرت الہیہ ہم از لوازم امکان ذاتی است کہ ہرگز انکاک
آن مقصور از نیست۔ بلکہ اگر نیک تامل کرد۔ شود واضح گردد کہ علت را قادر
فرض کنیم پس احتیاج الی العلۃ بین محنت تعلق قدرت گردد پس گویا کہ قول بخروج
بعضی ممکنات از قدرت الہیہ جامع ہے گردو باینکہ آن ممکن محتاج الی العلۃ نیست پس
یا متمنع بالذات باشد یا واجب بالذات و آن مستلزم انقراض ذاتی است پس حاصل قیاس
مذکور چنین باشد کہ بعض ممکن بالذات بسبب موانع خارجیہ متمنع بالذات ہے گردو بکا ہوا ظاہر
قولہ۔ تعلق قدرت بہ وقوع اس و تعلق ارادہ کہ عبارت از تخصیص احد
المقدورین بالوقوع است و تعلق خلق الخ

اقول۔ تعلق ارادہ و تعلق خلق بہ متمنع بالذات تعلق آن بہ متمنع بالذات است
در عدم وقوع۔ اما تعلق قدرت بہ ممکن بالذات مثل تعلق قدرت بہ متمنع بالذات ہرگز نمی تواند
شد زیرا کہ متفقہا ہے تعلق ارادہ و تعلق خلق وقوع مراد مخلوق بالفعل است و عدم وقوع
متمنع بالذات و متمنع بالغیر متساوی اند و مقتضائے محنت تعلق قدرت اما امکان ذاتی است و
در امکان ذاتی متمنع بالذات و متمنع بالغیر متساوی نمی تواند شد۔

قولہ۔ وقوع آن ہموں وقوع متمنع بالذات غیر مقدور است۔

اقول۔ میں مقدمہ مسلم نیست۔ اگر سے وقوع آن ہموں وقوع متمنع بالذات
غیر واقع۔ و ہر غیر واقع غیر مقدور نیست۔ میں کلام ہاں ماند کہ شخصے بگوید کہ مدد و کلام کاذب

از انبیاء ہموں مدد و کلام کاذب از جملات غیر مقدور است و میں امر مجہول بطلان است
بلکہ میں وجہ باید گفت کہ مدد و کلام کاذب از انبیاء ہموں مدد و کلام کاذب از جملات
غیر واقع است۔

قولہ۔ ولو فرضنا کہ اقتناع بالغیر ہم منافی تعلق قدرت بہ ممکن نیست الخ
و میں وجہ منافی است از وجہ اشکال بر صاحب رسالہ و سلسلہ آنکہ اگرچہ خواہے
ادکہ محنت تعلق قدرت الہیہ بوجود مثل مذکورہ در نفس الامنیہ باشد لیکن اظہار دعویٰ مذکور
اسادت ادب است بجانب سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم و لیکر کون عوام است بر اسادت
ادب نسبت آن جناب و آن از قبیل افضل است علامہ اش این کہ اظہار میں عوامے
اگرچہ مطابق واقع باشد شرعاً ممنوع است زیرا کہ اظہار آن مستلزم اسادت ادب افضل
عوام است و ہر چہ چنین باشد شرعاً ممنوع است۔

اقول۔ میں وجہ مدفوع است۔

اول بہ یہ یقین نقص آیات قرآنی۔ بیاں آنکہ قول باکان وجود مثل شخصے در
مناقب کمالات مستلزم اسادت ادب بہ نسبت آن شخص بہ میں وجہ است کہ قول آنکور
مستلزم تہنیت ہا مست و یہ ظاہر است نقصانے کہ بسبب وجود نظیر آن شخص ہاں شخصے
سے گردو بسیار دون است از نقصانے کہ نسبت فقدان نفس کمال و عاثر ہے گز۔
پس بسبب فقدان نفس کمال ہاں جناب بہ مراتب ارفع است و اسادت ادب بہ بسبب
فقدان نفس کمال ہاں جناب بہ مراتب ارفع است و اسادت ادب بہ بسبب وجود نظیر

حالانکہ در کرمہ لکھن شہنازہ عین بالذی انجینا لیت تہ لا تجد لت ہم قینا
وکیلہ وکرمہ فان شہنازہ غنیمہ علی قلبک وکرمہ قل لود شاء اللہ مما تلوئے علیک
وکلہ اذراکم و بہ سلب نفس کمال رسالت آن جناب را داخل قدرت الہیہ قرار
دادہ اند۔

پس گویا ترکیب دلیل نقص باین وجہ باشد کہ اظہار دخول سلب کمال رسالت
از آن جناب تحت قدرت الہیہ اسادت ادب است بہ نسبت آن جناب اضملال عوام
ست و ہر چہ پیش باشد پس آن شرعاً ممنوع باشد پس تلاوت آیات مذکورہ و بیان
معانی آن شرعاً ممنوع است۔

و نیز اظہار مماثلت آن جناب با اذل و اس مثل کفار و فاسق و بشریت بمراتب
اقبح است اذ امکان وجود نظیر چہ پرفاہرست کہ قول بہ وجود نظیر اسکندر چندان مساوت
ادب است بہ نسبت اسکندر بہ نسبت وقوع باینکہ اسکندر ماثل احدی عالمائے خود است
نهایت اسادت ادب است بہ نسبت و۔

پس ترکیب دلیل باین طریق کردہ شود کہ اظہار مماثلت آن جناب با عادیہ
بنی آدم اسادت ادب است ہاں جناب و اضملال عوام است پس شرعاً ممنوع باشد
حالانکہ کلمہ قل انما آنا بشر و منکم در مواضع متعددہ از قرآن مجید واقع گردیدہ پس
تلاوت آیات مشتملہ بر آن کلمہ و بیان معانی آن شرعاً ممنوع باشد۔ و ثانیاً بطریق حل سائنش
آنکہ وزیر را نوکر شاہ گفتن و پدر را پسر جد گفتن و استاد را شاگرد است و گفتن مسیح گوینہ

مساوات ادب است کہ وزیر را نوکر مثل گفتن و پدر را پسر عم خود گفتن و استاد را شاگرد ہم
سبق او گفتن مساوات ادب است پس اظہار دخول نظیر آن جناب و تحت قدرت الہیہ
لا نسلم کہ اسادت ادب است بہ نسبت آن جناب و اضملال عوام باشد زیرا کہ اظہار مذکورہ
مستلزم تنقیص آن جناب است بہ نسبت حضرت حق جل و علا چہ شریک الباری متمنع
بالذات است و شریک آن جناب متمنع بالغیر و تنقیص آن جناب بہ نسبت حضرت حق
اصلاً مساوات ادب ہاں جناب و اضملال عوام نیست بلکہ اظہار عبودیت آن جناب
کہ از اتم مقاصد دین است چنانکہ سلب نفس کمال نبوت و لوازم آن از نزول وحی
و حکمت و القطر آن بہ وفات جناب سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام از اولیائے
کرام علیہم السلام ہرگز تنقیص شان و نشان نیست پس چنانچہ اظہار احتمال وجود اولیاد
ہرگز مساوات ادب بشان اولیائے سابقین نیست ہم چنین سلب محبت
و لوازم آن از وجوب۔ قدم و اعطای علم و عموم قدرت و امتناع شریک و اشالی ہاں از آن
جناب ہرگز تنقیص آن جناب نیست و اظہار ثنوی قدرت الہیہ اشالی آن جناب بیان
فرق است میان منصب الوہیت و منصب رسالت و نبوت چنانچہ اظہار احتمال وجود اولیاد
و بزرگان ہرگز تنقیص اولیائے سابقین بلکہ بیان فرقی است میان منصب ولایت و منصب نبوت
باینکہ ہمہ این معنی از عبارت مرقومہ الصدقہ نقولہ از رسالہ تقویۃ الایمان مع شامل و لاحق
آن بر بدیہی است کہ ہمہ صحیح را مع پوشیدہ نمی تواند شد۔
قولہ چہ ہرگز غائبان این معنی کہ مستغاف و تقویۃ الایمان است نخواہد فهمید۔

اقول تمیذک معنی مذکور از عبارت رساله مسطور چندال بعید از عرف نیست چه
 اگر اہل عرف در مقام بیان کمال سلاطین و اہل ہر زملی نفس امکان ذاتی مقدور استقامت
 فاعل را ملاحظہ کرد و اظهار قدرت تحت تعلقی ایشان بہ بعضی اشیا با وجود علم ہوائی وقوع
 آن مے کنند در مقام بیان کمال قدرت سلاطین مے گوید کہ فلاں بادشاہ اگر خواہد ہمہ
 وزراء و امرائے خود را در یک ساعت بقتل رساند یا مے گویند فلاں پادشاه فرزند را در
 یک روز تہ و بالا نماید یا مے گویند کہ اگر خواہد در یک لمحہ فقیرے مجلس را اگر خواہد زیر علی
 قدر گرداند۔ حالانکہ مے دانند کہ بادشاہ مذکور عادل حکیم است و عدالت او مانع از قتل
 و نہب است۔ و حکمت او مانع از تفویض منصب وزارت بہ کس و ہا کس مے باشد بلکہ
 مقصود ایشان از کلام مذکور مجراظهار کمال قدرت او مے باشد و اگر با وجود شیوع اشغال
 این عبارات در محاربی محاورات با از عبارت رسالہ مسطور معنی غیر مقصود قصد تصور حکمت
 رسالہ صحت۔ و قتی کہ حضرت حق جن و ملا در شان کلام پاک خود مے فرماید یٰٰمَنْ یُّنْصَلِ بِہِ
 کَثِیرًا اَنْ یُّکَلِّمَ ہِیَہِ کَثِیرًا۔ تا بہ کلام دیگر مے چہ رسد۔

قوله۔ دریں صورت اگر ہر کس با نافران ہمہ فہمائش رود الخ

اقول۔ آہے اگر ہر اظہار یون کلمہ مطیبہ از قبیل انہارنا از قبیل انشاء عن من متعلق
 گردد مثل آن کہ اختلاف در میان عوام واقع شود۔ کہ کلمہ طیبہ مذکورہ قابل تسبیح است یا نہ
 پس دریں صورت اظہار آنکہ کلمہ مذکورہ از قبیل انہار است نہ انشاء احتمالی تسبیح
 سخن دارد و اثبات لیسوت و بدوین بیان آن کہ کلمہ مذکورہ با نظر الی ذاتہ احتمال صدق

و کذب مے دارد کردہ خواہد آمد ہر مقام ہم فرض با ظہار امکان ذاتی مثل مذکورہ
 متعلق گردیدہ۔ و آن بیان فرق است در میان مرتبہ الوہیت و منصب ختم نبوت کہ مع
 وجود افراد صاحب آن منصب مثل تفرود صاحب مرتبہ الوہیت نیست کہ مشارکت در
 مرتبہ الوہیت منتفع بالذات است و در منصب ختم نبوت بالخیر۔
 قوله۔ منکران نبوت را ہم موسے برتن مے خیزد۔

اقول۔ منکران نبوت دو قسم اند یکے مقتدرین کہ مدعی الوہیت است آنجناب
 اند و دیگر مغرطین کہ منکران کمال آن جناب اند پس از شنیدن امکان وجود مثل آن
 جناب فرقہ اولی مدعی موسے برتن مے خیزد۔ و فرقہ ثانیہ را کہ ایشان ہمہ افراد بنی آدم
 را معاذ اللہ مماثل آن جناب مے دانند پس ایشان بوقوع اشغال کثیرہ قائل اند و فظلاً
 من امکان الوجود اشغالی پس ظاہراً لفظ ہم در عبارت معترض بہ طریق سو واقع شد
 مقصود است کہ منکران نبوت یعنی دعیان الوہیت آن جناب را بہ سماعت آن
 موسے برتن مے خیزد۔

قوله۔ مثلاً لم یلے بیان معانی قدرت شاملہ عامہ الخ

اقول۔ این بیان وجہ ثالث است از وجوہ اشکال بر صاحب رسالہ
 تقویۃ الایمان۔ حاصلش اینکہ ذکر شمولی قدرت الہیہ وجود مثل مذکور را بالخصوص
 لغویت زیر کہ مقصود ازاں بیان عموم قدرت الہیہ است و آن حاصل مے شود
 جبہایں شمول آن جمیع ممکنات را اجمالاً۔ پس ذکر خصوصیت لغو باشد و مخفی نیست کہ

ایں وجہ مدفع مست، اولاً بقض آیات قرآنی، مثل قوله تعالى وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحِطَ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ، ہمیز جمع ذکر راجح است، ہوسے نواندہ بکارا ناہیادرسین
قوله تعالى عز وجل لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبِبَنَّ إِلَيْكَ وَلَكَؤُنَّ مِنْ الْخَاسِرِينَ قوله تعالى
وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ
وَمِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَوْلَا آتِ كُنْهَاتِكَ لَعَذَّبْنَاكَ تَذْزِعًا لِيَعْلَمَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَلَوْلَا
لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا لَنُفِخَ فِي الصُّورِ وَنُخَفَّتِ السَّمَاءُ ثُمَّ لَا يَخْلُقُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً، وقوله
تعالى قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُبْعِثَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ سَعَوْا مَتَّه
وَمِنْ فِي الْوَدَّ مِنْ جَعَلَهُمَا، وقوله تعالى وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ لِيُؤْتِنَا مِنْ دُونِهِ كَذِبٌ
يُجْزَى بِوَجْهِهِمْ كَذِبَاتٍ نَجْزِي الْبَاطِلِينَ ہمیز جمع راجح است ہوسے مبادکرمون
مراد ازاں ملائکہ وانبیاء اند لقوله تعالى وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَنُخْلِكَ بَرِيعًا
مُكْذِبِينَ وظاہرست کہ کفار نسبت ولایت ہا ہوسے ملائکہ سے کروند یا ہوسے انبیاء
پس بیان ترکیب دلیل لقض ایں کہ مقصود دریں آیات بیان قبح شرک وکذب علی اللہ
وہابنت فی الدین و بیان عموم قدرت اللہ و قسیداعلم فی الوہیت مست ہمیں
عموم معنی ادھر کہ ایں نامو قبیحہ واقع شود پس آن شخص مانو ذنباہد شد۔ یا ہرچہ حق جل جلالہ
ارادہ اکل سے کند مزاحمت اس چیز از ہیکل مقونیت وایں معنی حاصل سے تواند شد
بایں عبارات، مثلاً لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبِبَنَّ إِلَيْكَ وَلَكَؤُنَّ مِنْ الْخَاسِرِينَ، وَلَوْ
تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ، وَلَوْلَا آتِ كُنْهَاتِكَ لَعَذَّبْنَاكَ تَذْزِعًا لِيَعْلَمَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا

اللَّهُ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُبْعِثَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ، وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ لِيُؤْتِنَا مِنْ دُونِهِ كَذِبٌ
مِثْلُ شُرَكَائِهِمْ، وحبوط عمل بجانب انبیاء ورسولین عموم نیز نسبت ہمیں دواہر افتراف علی اللہ
وہابنت فی الدین بجانب منظر قدس سید الاولین والاخرین خصوصاً، و بجانب حضرت روح
اللہ ملائکہ وادعائے الوہیت و دخول و جہنم بملائکہ قرین و انبیاء ورسولین خواست
حالا کہ لغور کلام الہی محال مست فانیاً بطریق حل۔ بیانش آنکہ در مقام بیان موت
قادمے در عبارت سے تواند گفت۔ اقل آنکہ شمول قدرت اور از ہر جمیع مقدرات
اما محالاً بیان کنند، ثانی آنکہ شمول قدرت اور از ہر اصعب و اکل مقدرات و بیان کنند
شما شمول قدرت اور از ہر اولی بطریق اولی مفہوم گردود۔ مثلاً در مقام بیان شجاعت سید
ایں عبارت ہم سے توان گفت کہ در مقابلہ ہر کس پشت نئے دہ۔ وایں عبارت ہم
سے توان گفت کہ بمقابلہ ہر کس ہم پشت نئے دہ، و در بیان سخاوت ہم ایں عبارت
سے توان گفت کہ اگر خواہد یک مشت چند ہزار اشرفی بدہ و در بیان مقدم استغناء
ایں عبارت ہم سے توان گفت کہ، مسیح لذتے را از لذائذ دنیا جوئے نے شمارہ وایں
عبارت ہم سے توان گفت کہ تلج فریدوں و تحت سکند سا جوئے نے شمارہ عبارت
ثانیہ ابلغ مست بہ نسبت عبارت اولی زوار باب اذوق سیرہ و شہرت اور عا ورتہ
فعواء و جہش آنکہ از ہر کس تخصیص و عمومات شلح مست پس سے توان گفت کہ
صاحب آں عام ذکر را محض و استہ فراکل و اصعب را خارج شمارہ وادہن ادریے
آں فراکل انتقال نہ نماید۔ بلکہ و افراد متعارف محوس ملند۔ پس کمالی قدرت آں قدر

و مذہب او متصور نگردد و بخلاف عبارت ثانیه کہ اتمکلی خروج افراد ناقصہ از شمول قدرت
 مذکورہ نئے دارد و نہ ذہول از فرد اکمل بلکفایت کمال قدرت او از اول پیش روی
 بصیر بصیرت او متصور می گردد و بعد ازاں ایسا طے پیدا کند تا ہما فروتا حصہ را فرامی
 گیرد چنانچہ اکثر آیات قرآنی بر ہمیں اسلوب واقع است، مثل خود۔ **اللَّهُ الَّذِي**
خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ مِثْلَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ۚ يَنْزِلُ الْأَمْطَارُ مِنْ بَيْنَهُنَّ لِيُخْرِجَ مِنْهَا
اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ و مثل آیات سابقہ ہوں اس مقدمہ متہد شد پس باید دانست
 کہ مقصود صاحب رسالہ تقویت الایمان دریں مقام بیان شمول قدرت الیہ است بر
 معدومات چنانکہ اکمل کائنات و اشرف مخلوقات و اصعب مجولات باعتبار ایجاد
 بحسب ظاہر قرآن ذات والا صفات جناب سید المرسلین است بچنین اکمل مفردات
 نظیر مفروض آن جناب است پس صاحب رسالہ شمول قدرت الیہ را بجز جمیع معدومات
 ممکنہ بر اسلوب طبع بیان کرد و پس عبارت رسالہ مذکورہ بشابہ آن است کہ کہے گوید
 کہ فلان سمار در باب عبادت مجھے مذاقت سے دارد کہ مثل جامع شاہجہان آباد تعمیر
 تواند کرد پس ازیں عبارت ہم مذاقت سمار استفادہ کردید و ہم شرافت جامع شاہجہان
 آباد بر سمار مساجد حسن تعمیر شامل الصفت۔ **طَاعُوا مَنَ الْمَكَارِبِينَ وَالْأَنْصَارِ**
وَعُودَانَا إِنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَ
آلِهِ أَهْلَ بَيْتِهِ أَجْمَعِينَ وَبِإِذْنِ الْحَجَّةِ الْحَقِّ بِمَجْدِ مَقْدَسِ مَبِيعَةِ شَرِّ فَقَطْ۔